

**UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA**

KATEDRA NEDERLANDISTIKY

**EEN VERGELIJKING VAN NEDERLANDSE EN JAPANSE
EUFEMISMEN VOOR DOOD IN DE CULTURELE EN SOCIALE
CONTEXT**

**A COMPARISON OF DUTCH AND JAPANESE EUPHEMISMS FOR DEATH IN THE
CULTURAL AND SOCIAL CONTEXT**

(BAKALÁŘSKÁ PRÁCE)

Šimon Šťastný

Studijní obor: Praktická nizozemská filologie – Japonština pro hosp. praxi

Vedoucí bakalářské práce: Prof. Dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt.

OLOMOUC 2016

VERKLARING

Hierbij verklaar ik dat ik mijn bachelorscriptie zonder hulp van derden heb geschreven en dat ik alle gebruikte literatuur, archiefbronnen en andere bronnen heb vermeld.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl veškerou použitou literaturu i ostatní zdroje.

V Olomouci dne

.....
Šimon Šťastný

DANKBETUIGING

Ik wil prof. dr. Wilken Engelbrecht bedanken voor zijn scriptiebegeleiding, opmerkingen en waardevolle adviezen. Daarnaast wil ik Bc. Takayuki Watanabe bedanken met wie ik het Japanse gedeelte heb geraadpleegd. Zonder al deze hulp zou ik deze scriptie zeker niet op deze wijze hebben kunnen voltooien.

Aan het eind dank ik ook mijn vrienden voor hun hulp, geduld en morele ondersteun.

REDACTIONEEL COMMENTAAR

Ten behoeve van de leesbaarheid zijn alle eufemismen vetgedrukt. De Japanse zijn zowel in Latijns alfabet als in Japans schrift aangegeven. De Latijnse transcriptie is op basis van de internationaal erkende en meest gebruikte methode, het gewijzigde Hepburnsysteem, uitgevoerd. Een globale vertaling van elke Japanse uitdrukking is cursief weergegeven. Deze scriptie omvat Nederlandstalige uitdrukkingen, dus ook die uit België.

Boekbronnen zijn in de tekst tussen haakjes aangegeven, alle andere zijn door voetnoten aangegeven.

INHOUD

Inleiding	3
Methodologie en gebruikte literatuur	3
Definities	4
Opmerkingen over de cultuurverschillen.....	5
Cultuurverschil volgens Hofstede.....	7
Hoofdstuk.....	10
I. Verdwijning	10
II. Vertrekken op afreizen	12
Een eenrichtingstocht.....	13
III. Het hiernamaals	14
IV. Worsteling, lijden en zich overgeven	15
V. Levensduur, voltooiing	16
VI. Plicht en boeten	18
VII. Eeuwigheid	19
VIII. Getallen.....	20
IX. Fysiologische gevolgen van de dood.....	21
Slaap	21
Zicht.....	21
Ademhaling	22
X. De rookgewoonten.....	23
XI. Naturalistisch motief.....	24
XII. Geestelijke en godsdienstige opvattingen.....	26
De geest	26
Het opstijgen naar de hemel	26
Het afdalen in de Hades	27
Hotoke (仏)	27
Religieuze opvattingen over het hiernamaals	28
Begravenis	29
XIII. Mythen en legenden.....	30
XIV. Zeevaart en kolonisatie	31
XV. Hiërarchie en toepassing van eerbiedige taal.....	32
Conclusie	34
Resumé	36

Gebruikte bronnen.....	37
Annotatie.....	40
Bijlagen.....	41
Bijlage I.....	41
Bijlage II.....	42

INLEIDING

De menselijke samenleving kent velerlei taboes die een gevoel van ongemak bezorgen. Eén van de gevoelige en angstige onderwerpen die elke cultuur op een of andere manier moet aanpakken, is de dood. Vanwege de angst, uit respect of op grond van bijgeloof is de mens van oudsher terughoudend bij de omgang met doodgaan en in plaats van er rechtstreeks over te spreken hebben zich in de taal verschillende eufemistische uitdrukkingen ontwikkeld. Dankzij eufemismen die de onplezierige omstandigheid in aanvaardbare vorm uiten, kunnen we de gevoelens sparen van iemand die zijn familielid, vriend of kennis net verloren heeft. Dit medelijdende middel schijnt voor elke taal universeel te zijn.

Deze scriptie behandelt eufemistische uitdrukkingen die de dood beschrijven in verband met de culturele en sociale context – dat wil zeggen dat het niet gaat om alleen een opsomming van eufemismen, maar dat er ook wat uitleg wordt gegeven, indien het uit bronnen traceerbaar is. De uitgebreide lijst omvat niet alleen tegenwoordig gewone uitdrukkingen, maar ook verouderde of zelden gebruikte uitdrukkingen, of zelfs idiomen waarvan etymologie zeer interessant is om te ontdekken. In aanvulling daarop verrijken de voetnoten de scriptie door opmerkingen met betrekking tot het thema dood die niet noodzakelijk een verband met de taalkunde hebben.

De scriptie is een contrastief onderzoek dat beoogt te tonen hoe twee culturen uit ver van elkaar liggende uiteinden van de wereld dezelfde werkelijkheid behandelen, en te vergelijken welke taalhulpmiddelen een bepaalde cultuur gebruik maakt van om de onaangename werkelijkheid in te kapselen. Wij veronderstellen dat een deel ervan gemeenschappelijk is aangezien de ervaring met het doodgaan overal ter wereld soortgelijk is – het menselijk organisme corrumpeert in de loop van de tijd, de nabestaanden ervaren veelal hetzelfde verdriet, er bestaat een ceremonie van afscheid nemen met de overledene, enz. Anderzijds heeft iedere cultuur verschillende normen en waarden en dat moet volgens onze onderstelling noodzakelijkerwijs in de taal weerspiegeld zijn. Daarom besteden wij in deze scriptie aandacht tevens aan de achtergrond van de twee culturen, religie, geschiedenis en tradities.

METHODOLOGIE EN GEBRUIKTE LITERATUUR

Deze scriptie is geïnspireerd door het werk *Phraseologismen als Euphemismen im Niederländischen und Polnischen* van Stanisław Prędoła van de Universiteit van Wrocław. In zijn werk heeft hij het onderwerp van eufemismen in het algemeen aangepakt in vergelijking van het Nederlands en het Pools. Gezien de combinatie van mijn studiegebieden biedt deze scriptie een blik op meer afgelegen talen. Ik heb een reeks eufemismen uit het werk van professor Stanisław Prędoła gebruikt en nader bestudeerd met gebruik van hierna genoemde literatuur.

De reeks van *het Woordenboek der Nederlandsche Taal* vormt de voornaamste hoeksteen wat de Nederlandse uitdrukkingen betreft. De ondersteunende informatiebron verzorgden de spreekwoorddeskundigen Stoett en De Coster. Het aandeel van Japanse eufemismen is grotendeels gebaseerd op het online woordenboek *Weblio* en *Jisho* en met behulp van het boek *2001 Japanese and English idioms*. Tenzij anders aangegeven is de informatie uit bovengenoemde woordenboeken overgenomen.

De lijst van eufemismen is geordend en onderverdeeld in hoofdstukken, eventueel in subhoofdstukken. Sommige ervan zijn in twee of meer categorieën opgedeeld. In dit onderzoek ligt de nadruk op de vergelijking en daarom worden de uitdrukking van beide talen in de tekst verbonden.

DEFINITIES

Ter inleiding is het echter noodzakelijk enkele termen te definiëren voordat wij ons in het onderwerp verdiepen. Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal geeft volgende definitie:

“Eufemisme – het gebruik van een verzachtend, verbloemend, verhullend woord of aantal woorden in plaats van een of meer woorden die misplaatst, ruw, kwetsend geacht worden.”

Het doel van het gebruik van eufemistische uitdrukkingen is dus de onkiese zaken op een kiese manier te verdoezelen om de gevoelens van de aangesprokene te sparen. Deze kiese woordkeuze hierin betekent of het verkiezing van subtielere en vaak vage woorden of zelfs de vervanging door schertsende benaming dankzij welke de onplezierige werkelijkheid gematigd wordt. Het kan beweerd worden dat eufemismen als een taalkundige beschutting voor de onvermijdelijke menselijke gevoelens dienen.

Tegengesteld hieraan is dysfemisme, die de Grote Van Dale definieert als hieronder:

“Dysfemisme – vergroevende omschrijving van iets onaangenaams.”

In het Japans komt de term ‘eufemisme’ met *enkyokuhō* 婉曲法 of *enkyoku hyōgen* 婉曲表現 overeen (wat letterlijk *een eufemistische uitdrukking* betekent). Nochtans, aangezien de Japanse taal vaak in algemeen gebruik ambiguïteit benut, bestaan er nog een paar andere termen zoals *imikotoba* 忌み言葉 (taboewoorden), of *aimai hyōgen* 曖昧表現 (dubbelzinnige uitdrukking), die met eufemismen nauw verwant zijn.

Eufemismen doen zich in de taal tevens voor als gevolg van menselijk bijgeloof. Enigszins verbonden met dit onderwerp is dan ook *kotodama* 言霊 – een Japanse geloof dat woorden mystieke krachten beheersen. Het idee heeft zijn wortels in het shintoïsme dat het goddelijke in alle natuurlijke schepping en verschijnselen aanbidt. De taal zelf is dus ook verondersteld om een geest te hebben. Het gebruik van positieve woorden biedt een positief effect en negatieve woorden juist iets

onaangenaams. Ook het uitspreken van iemands naam geeft de geest kracht en kan vervolgens op het leven van de persoon invloed hebben. Vereenvoudigd kan het opgevat worden als het uitspreken van wensen of vloeken. In het verband met dood zien wij dit eeuwenoude geloof van kotodama tot op heden bijvoorbeeld in de vrees voor het getal vier¹ dat hetzelfde wordt gelezen als ‘shi’ (dood), hoewel de tekens (dood 死 versus vier 四) verschillend geschreven zijn (Kamei, 1985:163-176). De term *imikazu* 忌み数 (taboegetal) verwijst hiernaar. Het bijgeloof gaat zelfs zo ver dat somtijds de vierde etage bij appartementsgebouwen of ziekenhuizen vermeden wordt, of de nummer 4 op een genummerde parkeerplaats overgeslagen wordt. Dit geldt ook voor getallen met het cijfer 4, vooral in kraamklinieken is het kamernummer 43 vermeden, omdat het letterlijk ‘doodgeboorte’ betekent². Bij eufemistische uitdrukkingen is het vermijden van de direct benaming van dood 死 ook te zien.

OPMERKINGEN OVER DE CULTUURVERSCHILLEN

Voordat wij aan de slag gaan, geeft dit subhoofdstuk een helder en beknopte inzicht om goed te begrijpen waarop de twee culturen gebaseerd zijn. We vergelijken opzettelijk twee landen die geografisch zeer afgelegen zijn en volgens onze aanname ook in termen van ‘aard van de mentaliteit’ aanmerkelijk verschillend.

De Nederlandse samenleving wordt in de literatuur gekarakteriseerd als individualistisch, zeer tolerant, pragmatisch, business georiënteerd en zuinig. Deze eigenschappen kunnen aannemelijk beschreven worden als gevolg van de calvinistische opvoeding. Een bekend Nederlandse spreekwoord “*roeien met de riemen die je hebt*” verwijst naar de nuchterheid die ook hieraan toe te schrijven is. Als individuen zijn de Nederlanders opmerkelijk eerlijk en rechtstreeks, ze beschouwen de discussie als een gelegenheid om nog meer te weten komen en daarmee zichzelf te verbeteren. In het algemeen is de communicatie direct en participatief. Dat kan misverstand veroorzaken in gesprekken met buitenlanders, vooral met de Japanners die de voorkeur geven aan ambiguïteit en een communicatiestijl die veel non-verbale signalen gebruikt (om harmonie te behouden en om te voorkomen dat iemand zijn gezicht moet kwijtraken). Het begrip ‘gezichtsverlies’ is in Nederland nauwelijks of niet bekend. Ondanks dat de samenleving in Nederland zeer open en individualistisch is, is deze als het op de kerngezin aankomt, een hermetisch gesloten cirkel. Het kerngezin wordt losgemaakt van de uitgebreide familie. Nederland is een egalitaire samenleving, dat wil zeggen dat ieder mens gelijk is en zodanig behandeld moet worden. Status en respect worden verkregen door middel van studeren en werken en niet via familieverbanden of ouderdom. De meeste Nederlanders

¹ Deze praktijk van het vermijden van het getal 4 is bekend in een aantal Oostasiatische landen zoals China, Taiwan, Zuid-Korea, Singapore, Maleisië, Vietnam. De vrees voor dit getal heet ‘tetrafobie’.

² <http://www.japan-zone.com/omnibus/superstition.shtml>

verwerpen het idee van nationalisme en een uniforme nationale cultuur en in plaats daarvan benadrukken ze de culturele diversiteit van het land.

De geografische tegenhanger, Japan, is aan de andere kant trots op haar natie. Er is sprake van nationale homogeniteit, voor het discours hebben maar een paar Japanse auteurs gepleit. Door internationale wetenschappers wordt het als illusie van de nationale homogeniteit geacht. Japanners worden vaak vrij als etnocentrisch en zelfs xenofobisch beschouwd. Regionale identiteit wordt benadrukt door het karakteristieke volksambacht en lokale culinaire specialiteiten. De eilandstaat heeft een nauwe band met de natuur en nationale symbolen laten zich hierdoor inspireren: de rijzende zon op de nationale vlag, de chrysanthe op het Keizerlijk zegel, kersenbloesem op de oorlogsvlag. De natuur speelt een belangrijke rol ook in de oorspronkelijke religie van Japan, animistisch shintoïsme, in wie natuurgeesten *kami* 神 worden aanbeden. De religie heeft geen formeel dogma of geschrift en is daarom verenigbaar met het boeddhisme. Elk huishouden bezit een altaar – of shintoïstische *kamidana* 神棚 of buddhistische *butsudan* 仏壇, voor de eredienst van voorouders of beschermheilige van de familie (Pronnikov, 1989:65). Shinto is verbonden met zuiverheid en is waarschijnlijk de oorzaak van het onderschatten van de vrouwen en discriminatie van de kaste *burakumin* 部落民, de ‘onaanraakbaren’. Kenmerkend voor Japanners is het traditionalisme, zorgvuldig onderhouden van de culturele erfenis van het verleden, het behoud van tradities en conservatieve ideeën. Er bestaat een concept van de harmonie *wa* 和 te handhaven waardoor de waarde van het gemeenschappelijk grotere goed belangrijker is dan de waardering van de eigen behoeften. Dit feit heeft ook betrekking op de term ‘conformiteitsdrang’ (Pronnikov, 1989:29), zoals te zien in het Japanse spreekwoord 「出る杭は打たれる」 “*de nagel die opvalt, zal naar beneden gehamerd worden*”. In het bewustzijn van Japanners werd de noodzaak gekweekt om wie hoger in de hiërarchie zit ten voorbeeld te stellen. De grondslag voor deze intermenselijke relaties is opgebouwd door het confucianisme dat het traditionele patriërchaat, een strikte hiërarchie in het gezin en de samenleving, en sociale ongelijkheid heeft geconsolideerd. Het confucianisme gelooft sterk in gehoorzaamheid en respect voor gezag, en nakoming van verplichtingen (*giri* 義理, moet worden opgevat als inzet) jegens anderen. Van jong af aan wordt de drang tot het terugdringen van het ware zelf (*honne* 本音) geïndoctrineerd voor het welzijn van de groep (ter wille van stabiele harmonie) en van de Japanners wordt dus verwacht dat ze een soort van masker (*tatemaie* 建前) dragen. De Japanse karakteristieke hoffelijkheid is alomtegenwoordig – in woorden, gebaren of daden. Japan lijkt bijna klasseloze samenleving te zijn, want er is enorm aantal mensen uit de middenklasse. Vanwege het neo-confucianistische klassensysteem spreken we van een *credential society*. Een van de belangrijke determinanten van sociale stratificatie is bijvoorbeeld het opleidingsniveau. De basiseenheid van het land is het kerngezin hoewel tegenwoordig is er een aanzienlijke toename van jongeren die niet bereid zijn een familie te stichten.

Beide landen kunnen worden aangemerkt als sterk verstedelijkte samenleving (Japan – 93.5%, Nederland – 90.5% van de totale bevolking)³. Ze horen bij de 40 dichtstbevolkte landen ter wereld (Japan – 337, Nederland – 450)⁴, beide samenlevingen hebben een gemiddeld lange levensduur (Japan – 84,74 jaar, Nederland – 81,23 jaar). Aan beide zijden van de wereld zijn de havens knooppunten van groot belang voor het internationale handelsverkeer. Zij deden allebei mee aan kolonisatie in de westelijke Stille Oceaan en Oost-Azië (Nederland eveneens op andere continenten). Regeringsvorm van beide landen is een parlementaire constitutionele monarchie.

CULTUURVERSCHIL VOLGENS HOFSTEDE

Tussen 1967 en 1973 voerde de Nederlandse socioloog Geert Hofstede een grootschalig cross-cultureel onderzoek uit binnen filialen van IBM in 64 landen.⁵ Hij analyseerde bepaalde patronen en dan heeft hij een vijfdimensionaal model van de nationale cultuur gecreëerd. Latere studies tussen 1990 en 2002 betroffen ook piloten, studenten, ambtelijke managers, enz. Hij combineerde de resultaten en gevestigde scores op een schaal van 1 tot 100 voor elke dimensie over in totaal 76 landen. Zijn model onderscheidt culturen op basis van vijf dimensies: machtsafstand, individualisme versus collectivisme, mannelijkheid versus vrouwelijkheid, onzekerheidsvermijding en lange versus korte termijn focus. In 2010 voegde hij een zesde dimensie toe: uitbundigheid versus terughoudendheid. Zijn model stelt ons in staat de mentaliteit van de verschillende culturen in contrast waar te nemen en het is uitgegroeid tot een nuttig instrument hoofdzakelijk gebruikt voor internationale zakelijke betrekkingen en internationale marketing.

Hofstede benadrukt dat zijn culturele dimensies slechts een apparaat zijn waarmee we individuele overeenkomsten in het kader van cultuur kunnen waarnemen en soortgelijkheid of verschillen tussen talrijke culturen onderscheiden. Uniek karakter, persoonlijke geschiedenis en het gedrag van een individu spelen hierbij een belangrijke rol en dienen in overweging te worden genomen.

Voor interculturele studies zoals deze scriptie is het een goed bruikbaar model om bij de vergelijking van de twee landen te assisteren. In bijlage II zien we een grafiek van het 6-D model aangemaakt door *The Hofstede Centre* dat Japan en Nederland vergelijkt op het gebied van de zes

³ Volgens The World Factbook 2015

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

⁴ Inwoners per vierkante kilometer, volgens United Nations Statistics Division, 2013

<http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/DYB2013/Table03.pdf>

⁵ Alle informatie is overgenomen van— <https://geert-hofstede.com>

bovengenoemde dimensies. De sterkste contrast tussen de twee culturen is te zien in de dimensies mannelijkheid / vrouwelijkheid en individualisme / collectivisme.

De Japanners scoren 46 op de dimensie individualisme wat een middenpositie op de schaal is, maar Japan heeft vele tekenen van collectivistische maatschappij. Mensen behoren tot ‘in-groepen’ waarin ze allemaal goed voor elkaar zorgen in ruil voor onvoorwaardelijke loyaliteit aan de in-groep. Dit geldt niet alleen voor gezinsverband, maar ook voor het bedrijfsleven waar vooral de vader werkzaam is (aangezien Japan een paternalistische maatschappij is). In veel gevallen is de welvaart van het bedrijf veel belangrijker dan de familie van de kostwinner, die vaak meer tijd besteedt aan arbeids-in-groep. De Japanners hebben een sterk gevoel van schaamte door gezichtsverlies. De Japanse samenleving is echter geclassificeerd als niet zo collectivistisch in vergelijking met haar buurlanden. De reden wordt vaak verklaard door het gebrek aan belang van de uitgebreide familie, die een basis van meer collectivistische samenlevingen als China en Korea vormt. Nederland heeft aan de andere kant een zeer hoge score (80) op de dimensie individualisme wat in de praktijk betekent dat van individuen wordt verwacht dat zij voor zichzelf en alleen hun naaste familieleden zorgen. De relatie tussen werkgever en werknemer is een contract op basis van wederzijds voordeel, een opdracht heeft voorrang boven verwantschap. Eigen mening zeggen wordt beschouwd als gezond en aangemoedigd.

De hoge score van Japan (95) op de mannelijkheid dimensie geeft aan dat de samenleving wordt gedreven door concurrentie, prestatie en succes. Een ander bewijs hiervan is het beruchte Japanse workoholisme, het streven om de beste te zijn en gedrevenheid naar hoge kwaliteit en volmaaktheid, zoals te zien is bijvoorbeeld in geschenkverpakking en presentatie van het eten. De cultuur van de verwachting duwt veel Japanners over hun grenzen.⁶ Nederland scoort 14 op deze dimensie wat het land definieert als een vrouwelijke samenleving. Dat betekent dat er een bewustheid bestaat om leven en werk in balans te houden. De nadruk wordt gelegd op gelijkheid, solidariteit en levenskwaliteit. Conflicten worden opgelost door onderhandelingen en compromissen die de populariteit van discussies tussen het Nederlandse volk verklaart.

De dimensie onzekerheidsvermijding weerspiegelt de mate waarin de mensen van een bepaalde cultuur zich bedreigd voelen door onvoorspelbare of onbekende situaties en maatregelen hebben gecreëerd om ze te vermijden. Japan scoort extreem hoog (92), wat toe te schrijven is aan het feit dat het land voortdurend door natuurrampen zoals aardbevingen, vloedgolven, tyfoons of vulkaanuitbarstingen bedreigd is. Met 53 maakt het Nederland een land met een lichte voorkeur voor het vermijden van onzekerheid. Hier spelen de vele overstromingen een rol.

⁶ De Japanse taal kent allerlei woorden die op zichzelf zegt veel over de aard van de Japanners die tot de uitputting ploeteren. Een voorbeeld hiervan is karōshi 過労死, letterlijk dood door overwerk, of karōjisatsu 過勞自殺 die als zelfmoord gepleegd als gevolg van overwerk vertaald kan worden.

De dimensie lange termijn focus illustreert het toekomstgerichte karakter van de Japanse mentaliteit, in het bijzonder bij het bedrijfsleven. Japan scoort hierin met 88. De Japanners nemen het leven waar als een zeer kort en vergankelijk moment in de lange geschiedenis van de mensheid. Nederland krijgt ook vrij hoge score (67), want het is een pragmatische samenleving in staat om gemakkelijk de tradities aan te passen aan veranderde omstandigheden. Een ander kenmerk van Nederland vanuit dit oogpunt is zuinigheid en een sterke neiging om te sparen en te investeren.

Met een hoge score (68) op de dimensie uitbundigheid, staat de cultuur van Nederland duidelijk open voor het voldoen aan iemands behoeften en verlangens. Japan daarentegen is een terughoudend land (42) waarin het nastreven van ambities gereguleerd is. De dimensie machtsafstand omschrijft de mate hoe de cultuur accepteert en verwacht dat macht ongelijk verdeeld is. De lage score van Nederland (38) vertoont een aanmerkelijk weerstand tegen hiërarchie en verwachting van individuen dat de machtsrelaties democratisch zullen zijn. Een tussenliggende score van 54 maakt van Japan een nogal hiërarchische samenleving.

HOOFDSTUK

I. VERDWIJNING

De eerste categorie omvat eufemistische uitdrukkingen waarin de dood is geconceptualiseerd als ‘verdwijning’ van een subject. De zinsnede duidt simpelweg aan dat men niet meer bij ons is en geeft geen nadere toelichting op de oorzaak van de overgang. In het Nederlands kunnen de werkwoorden *verloren gaan* en *weggaan* gebruikt worden met een overdrachtelijke betekenis van doodgaan. *Weggaan* voordoet zich vaak in overlijdensberichten, *wegbrengen* zou dan begraven of teraardebestellen betekenen (De Coster, 2001:437). In godsdienstige taal komt het woord *verloren gaan* vaak in de zin van verdoemd, niet behouden, veroordeeld tot de helse straf. Vanzelfsprekend bepaalt de context van de zin de bedoelde betekenis.

Op gelijke manier gebruiken de Japanners het werkwoord *nakunaru* 亡くなる. Fonetisch valt het samen met uiting zoals *verloren of verdwenen te zijn*, maar er is een betekenisdragend Chinees teken⁷ toegewezen aan dit woord om de betekenis te verduidelijken. Zoals eerder gezegd wordt het teken 死 *dood* in alle Japanse eufemistische uitdrukkingen vermeden. In dit geval is het teken een samengestelde ideograaf, die een vaag zichtbaar, volledig verduisterd of verborgen persoon afbeeldt. Daarvan is de betekenis *dood* afgeleid.⁸ Omdat dit een van de meest gebruikte Japanse zegswijzen is om uit te drukken dat iemand overleden is, het woord wordt ook later in de tekst genoemd, in hoofdstuk XV.

Een soortgelijke uitdrukking, *munashiku naru* 空しくなる, beduidt letterlijk *met de leegte fuseren*, oftewel *in het niet verdwijnen*. Het werkwoord *bossuru* 没する, waarvan de voornaamste betekenis is *doen duiken*, wordt ook gebruikt om zonsondergang aan te geven. Vanuit de ondergang van de zon aan de horizon kreeg het woord een bijbetekenis van doodgaan. Het Chinees teken wordt toegepast in de plaats van 死 bij het woord *seibotsunen* 生没年, *jaar van geboorte en dood*, en bij *botsugo* 没後, *na het overlijden*.

Tot de Nederlandse eufemismen wordt nog de uitdrukking *het hoekje omgaan (om zijn of raken)* en *de bocht omgaan* gerekend. Dat laatste is echter al tamelijk ouderwets. Wie een hoekje omgaat, verdwijnt daarmee uit het zicht, dus de afgeleide bedoeling van doodgaan. Stoett verklaart verder dat deze uitdrukking aan de zeemanstaal ontleend is: zeelieden die bij het uitzeilen uit de

⁷ De Japanse taal bestaat uit 2 fonetische lettergreepschriften - *hiragana* en *katakana*, verzamelnaam *kana* (*hiragana* wordt gebruikt om wordeinden of partikels aan te wijzen; *katakana* om vreemde woorden te transcriberen of als een cursief lettertype), en uitgebreide tekensets overgenomen uit China. De Chinese tekens dragen in het Japans één of meer betekenissen en meestal ook meer manieren om uit te spreken, afhankelijk van de woordvorming of de context van de zin.

⁸ http://www.kanjinetworks.com/eng/kanji-dictionary/online-kanji-etymology-dictionary.cfm?kanji_id=MANG01

haven de hoek van een zeegat omgingen werden vaak nooit meer gezien (Stoett, 1923-1925:348). Een andere aannemelijke verklaring voor de herkomst van beide uitdrukkingen is de draai die een lijkstoet bij het hek van de meeste kerkhoven moet nemen (De Coster, 1998:72).

II. VERTREKKEN OP AFREIZEN

Een ietwat uitgebreidere groep bestaat uit de eufemismen, die een beweging hier vandaan suggereren willen. Een voorbeeld daarvan is een uiting *iemand is heengegaan*, dat bedoelt dat er iemand uit het leven en bijgevolg uit de wereld van de levenden gegaan of gescheiden is. Evenzo wordt het werkwoord *iku* 逝く in het Japans gebruikt, wat fonetisch komt overeen met woord *iku* 行く, *gaan of passeren*, hoewel in eufemistische zin wordt geschreven met het eerdere teken. Dit treedt soms op met het adverbium *pokkuri* ぽっくり bij vermelding van een plotselinge dood. Figuurlijk kan men ook de werkwoorden zoals *verhuizen*, *vertrekken* of *opstappen* aanwenden die vertrek naar een op zekere afstand gelegen bestemming tonen aan. Op dezelfde manier kunnen de Japanners het werkwoord *tabidatsu* 旅立つ, *een reis beginnen*, *vertrekken*, *zich inschepen*, buigzaam gebruiken. *Iemand is ons ontvallen* impliceert een onverwachte dood (De Coster, 2001:302). Wanneer we willen de aandacht op de achterblijvers benadrukken, bieden er volgende uitspraken aan: *de wereld of ons verlaten, het leven laten, het rijk van de levenden achter zich laten, uit ons weggeroepen/weggerukt, uit het leven scheiden* (De Coster, 2001:241, 266). Beurtelings als we willen op de ‘aankomststation’ van de overlevende wijzen, kunnen wij zeggen dat iemand *in betere, zalige* of *in andere gewesten is*, of gelijkaardig *naar de oorden der zaligen opgevoerd wordt*.

In verbinding met vertrek staat er nog een uitdrukking *om zeep gaan* die al sinds 17de eeuw bekend is. De herkomst hiervan is niet helemaal duidelijk. Volgens Stoett werd met dit spreekwoord aanvankelijk bedoeld even weggaan om zeep te halen of eigenlijk in het algemeen een dagelijkse boodschap te doen, en niet meer terugkomen, ten slotte verschoof de semantiek naar het verdwijnen en sterven.⁹ Daarenboven stelt de taalkundige ter Laan dat de uitdrukking is ontstaan door de feit dat de zeep oorspronkelijk uit het gebied rond de Middellandse Zee (vooral uit Spanje) werd geïmporteerd. De Nederlandse schepen liepen bij de tochten door de Spaanse wateren gevaar om piraten te treffen, die hun schepen beroofden en de Nederlandse scheepslui keerden niet meer naar huis.¹⁰ Later zou de uitdrukking veranderd zijn naar *iemand om zeep helpen* of *brengen*, met betekenis van een ander mens opzettelijk vermoorden. Het eufemisme *om kroosjes gaan* is gebaseerd op hetzelfde idee, maar in dit geval betekent het letterlijk kleine pruimen gaan halen (De Coster, 2001:235). Een andere variant is *iemand om raapzaad zenden, om raapzaad zijn* of *varen* (Stoett, 1923-1925:526). De spreekwoord komt er ook in het vorm *om chajes gaan* voor. Dit komt uit het Hebreeuwse *chajoes*, leven, of *gajut*, toestand van leven, levenslust.¹¹

⁹ <http://www.isgeschiedenis.nl/historische-uitdrukkingen/oorsprong-van-om-zeep-helpen/>

¹⁰ <https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/om-zeep-brengen>

¹¹ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/zeep>

EEN EENRICHTINGSTOCHT

Een reeds in sommige bovenstaande uitdrukkingen opgetreden motief was de reis ergens naar toe. Laten wij, om de volledige lijst af te ronden, kijken naar de volgende eufemismen. Het Japans kent de uitdrukkingen *kaeranu hito to naru*, 帰らぬ人となる, woordelijk *degene geworden die nooit meer terugkeren zal* en een zeer nauw geformuleerd *fuki no kyaku to naru* 不帰の客となる, *een gast van geen terugreis geworden*. In het Nederlands is het gebruikelijk om te zeggen dat *iemand heeft van ons afscheid genomen*, omgezet in de tegenwoordige tijd ook van toepassing op iemand die op het punt van sterven is, bij de afreis uit het leven, zijn betrekkingen en vrienden vaarwel zegt. In tegenstelling komt er in het Japans een bewoording *nagano owakare* 永のお別れ, wat betekent *een eeuwig afscheid*.

Overigens bestaat in het Nederlands nog de uitdrukking *iemand heeft laatste reis aangevangen* of *aangenomen*. Dat kan nog gewijzigd worden door gebruik van verschillende bijvoeglijke naamwoorden, bijvoorbeeld grote, lange of eeuwige reis. Er verschijnt nog een eufemisme *de grote reis aanvaarden*. Een zinverwante beeldspraak doet zich voor in de Japanse variant als *shide no tabi ni deru* 死出の旅に出る, *een sterfelijke tocht aanvaarden*. Deze verschijnt soms met het werkwoord *tsuku* つく aan het einde. Door *shide no tabi(ji)* 死出の旅(路) wordt een reis naar hiernamaals bedoeld. De bewoording is verbonden met rivier Sanzu 三途の川, een boeddhistische equivalent van de mythische rivier de Styx, die in de Griekse mythologie de toegangspoort is tot de onderwereld of Schimmenrijk van de god Hades. De vaste uitdrukking 「僕はまだ三途の川を見たくはない。」 'Ik wil nog de Styx niet zien.' komt frequent voor.

III. HET HIERNAMAALS

Een typisch kenmerk van eufemismen met betrekking tot de dood is de verwijzing naar een heilige en onschendbare plek ergens ver weg van hier, dat wil zeggen het toekomstige leven, het hiernamaals. Het figuurlijke taalgebruik probeert de dichotomie van de wereld van levenden en overledenen te duiden. In het Japans wordt deze verhouding duidelijk getoond door aan elkaar gekoppelde tweetallen *kono yo wo* この世, en *ano yo* あの世, *deze* versus *de andere wereld*, of met betrekking tot de Sanzu rivier, *deze oever shigan* 此岸, en *de verre oever higan* 彼岸, of wel *de aanstaande wereld raise* 来世. Degene die van de oever van onwetendheid en lijden oversteekt naar de andere oever van de Verlichting wordt één met het nirwana. Daarvan werden de uitdrukkingen geschapen *kono yo o saru* この世を去る, *deze wereld verlaten*, en *ano yo ni iku* あの世に行く, *naar de andere wereld gaan*. De Japanse taal maakt het nog mogelijk om de naamwoordelijke uitdrukking zuiver verbaal in te kleden, verwijzend naar het werkwoord *takai suru* 他界する, *naar de tegenovergelegen wereld gaan*.

Op een soortgelijke manier ontstond de bijbetekenis van het Nederlandstalige begrip *de andere kant*, die naar de eeuwigheid of de zijde van het graf verwijst, in tegenstelling tot de kant van tijdelijke goederen, het aardse bestaan. Vergelijkbaar met het Japans zijn er soortgelijke uitdrukkingen in het Nederlands: *naar de andere wereld gaan*, of eventueel in betekenis van iemand doden *iemand naar de andere wereld zenden, sturen* of *helpen*, en niet te vergeten *de wereld van de andere kant (gaan) bekijken*.

IV. WORSTELING, LIJDEN EN ZICH OVERGEVEN

Bij het kiezen van de juiste woorden om over doodgaan te spreken, moet men ook de omstandigheden van het menselijke leven in acht nemen. Tijdens de laatste levensdagen lijden velen onder de gevolgen van ziektes, zintuiglijke verlies of zelfs honger, armoede enzovoort. De volgende categorie zal misschien een beetje onsamenhangend blijken, maar zal alle eufemismen vertegenwoordigen die we gebruiken in geval van enigerlei vorm van strijd tegen het leven. Eigenlijk tonen de uitdrukking zoals *nu is hij uit zijn lijden verlost* of gewoon *uit zijn lijden zijn* mededogen met de nabestaanden en betuigen respect voor de waarschijnlijk lang lijdende gestorven persoon. Japanse werkwoord *ōjō suru* 往生する heeft een aantal betekenissen: *berusten, op het eind van het verstand, de strijd opgeven*. Dit woord wordt evenzo gebruikt om *een gelukkige dood* uit te drukken, in andere woorden de spreker gaat uit van de mening dat de overleden nu vermoedelijk veel beter af is. Dit weerspiegelt de boeddhistische idee van verlossing uit de cyclus van het lijden die bekend staat als *samsara* (Stone, Walter, 2008:7). De uitdrukking komt ook voor in de vorm *gokurakuōjō o togeru / o suru* 極楽往生を遂げる/をする, die betekent *een vreedzame dood bereiken*.¹²

In het Nederlands komen er gelijkwaardige uitdrukkingen voor, namelijk *de strijd gestreden hebben, de strijd verliezen, het afleggen, het opgeven*. In de laatste twee verkorte elliptische uitdrukkingen vertegenwoordigt *het* wat met de persoon gebeurt, wat de persoon opgeeft (Van Eeden, 1997:96). *De geest, de ziel, of het leven opgeven* klinken niettemin heel dichtertlijk en zijn thans ongewoon. Het leven is dus hier gezien als een toestand van het onophoudelijke ondergaan van pijn, angst, of ontbering en dood is daarom een vrijstelling, een ontheffing van last. Bijvoorbeeld, in het geval van het doden van hond is het veel prettiger om de dood uit te drukken met woorden *uit zijn lijden helpen*.

De zegswijzen *om het leven komen* en *het leven verliezen* (bijv. aan kanker) komen overeen met het Japanse *inochi o otosu* 命を落とす, of zijn volledig geverbaliseerde vorm *rakumei suru* 落命する. Voor degene die eervol gesneuveld wordt, bestaat het eufemisme *op het veld van eer blijven* of *vallen*. De uitdrukking *iemand naar de filistijnen helpen* gaat terug op de vele eeuwen durende strijd tussen Israëlieten en Filistijnen. Het zegswijze *naar de filistijnen* kan ook vernield of kapotgemaakt betekenen (De Coster, 1998:126). Indien de mensen met oorlog, ramp, ziekte, strijd of hongersnood in groten getale omgekomen, komt vaak het werkwoord *wegmaaien* voor. Het zinsdeel zou *door de wrede dood weggemaaid* geformuleerd kunnen worden. Een plotseling, snel doen sterven van personen kunnen ook met *wegrukken* kunnen aangeduid worden, of iets beschrijvender *uit het leven weggerukt worden*.

¹² http://sanabo.com/words/archives/2002/09/post_882.html

V. LEVENSDUUR, VOLTOOIING

Eufemismen van de volgende categorie spelen met het concept van finaliteit of leven op geleende tijd. De uitdrukkingen hierin zijn gebaseerd op het feit dat alle levende wezens maar tijdelijk in deze wereld verblijven. Het aan de Bijbel ontleende adagium zegt *heden ik, morgen gij*, in het Latijn: *hodie mihi, cras tibi* (De Coster, 1998:171). Iedereen zal sterven. De Japanse cultuur is vervlochten met het idee van vergankelijkheid van het leven, die te zien is bijvoorbeeld in *hanami*, de viering van het kijken naar de bloeiende *sakura* kersenvoemen. De schitterende bloesems symboliseren het menselijke leven, die vlug nadat ze ontloken is weer voorbij moet gaan. De schoonheid van bloesems is als het leven van mens ook van kortstondige duur.

Het loopt af met degene voor wie de tijd nadert. Met zo'n denkbeeld hangt het Japanse werkwoord *hateru* 果てる samen. Het woord geeft aan dat een extreme is bereikt, in het dagelijkse gebruik bedient men zich veeleer in betekenis van *beëindigen, afwerken, volkomen doen*, pas later figuurlijk als *doodgaan* gebruikt. *Shōgai o tojiru* 生涯を閉じる betekent dat *iemands leven gaat afsluiten*. Nog een ander Japans werkwoord met dezelfde semantische analogie is *ikidzumaru* 行き詰まる wat betekent dat *de limieten overschreden zijn*. In het zelfde betekenisgebied bestaan Nederlandse uitdrukkingen *aan het eind van het touw* of *aan het eind van zijn Latijn zijn*, die of een toestand van uitputting of zelfs de dood aanduidt. De uitdrukking *zijn dagen geteld zijn* duidt er eveneens op. De uitdrukking *meisū ga tsukiru* 命数が尽きる beduidt dat het toegewezen leven is tot een einde gekomen, *de levensduur is uitgeput*. *Inochō ga tsukiru* 命が尽きる is een equivalent met *het aflopen*. Nederlandse uitdrukking *de levensdraad afgesneden krijgen* is woordelijk gelijkwaardig aan *meimyaku ga tsukiru* 命脈が尽きる. De levensdraad kan ook door het leven zelf, of door een uitdrukking als de levensdagen, de dagen enz. vervangen worden. Het afsnijden van het leven heeft dan in het algemeen betrekking op een plotselinge of onverwachte dood. *Zetsumei suru* 絶命する duidt aan dat iemand ophoudt te leven. *Mimakaru* 身罷る toont even aan *het uiteinde van een entiteit*. De frase *jinsei no saigo o mukaeru* 人生の最期を迎える betekent *het laatste moment van het leven begroeten*. Frase *in zijn laatste schoenen lopen* geeft aan dat de dood nabij is.

Vervolgens hebben we een overzicht van een aantal uitdrukkingen die tot de verbeelding van een bevredigend einde spreken. In de volgende spreekwoorden vergelijken de Japanners het leven overdrachtelijk met een optreden. Dit uit de toneelwereld ingevoerde idee ziet het podium als een plaats van de levensgebeurtenissen en benut het aan het einde van optreden dalende gordijn als een teken van beëindiging, dat tevens gepaard gaat met applaus wat een enigszins positieve innerlijk bestemming oproept. Vandaar het eufemisme *jinsei no maku o orosu* 人生の幕を下ろす *het gordijn van een mensenleven laten zakken*, of een andere variant met *tojiru* 閉じる aan het einde, een werkwoord die *het sluiten van het gordijn* impliceert. Als het leven een toneelstuk is, moet dan elke acteur tenslotte uit de scène verdwijnen. Uit dergelijke gedachtengang is een uitdrukking opgericht

die luidt *jinsei no butai o oriru* 人生の舞台を降りる, met bedoeling *het podium van het leven verlaten* of *uitstappen*. Toevalligerwijs draagt het werkwoord *uitstappen* in het Nederlands ook de bijbetekenis van sterven of eventueel zelfmoord plegen, toegepast bij de uitdrukking *uit het leven stappen*.

In het geval dat een jongere persoon sterft zegt men *yousetsu* 夭折. Indien iemand een vol leven geleefd heeft en is rustig gestorven, wordt er uitdrukking *daioujou o togeru* 大往生を遂げる gebruikt. Dit betekent letterlijk *een grote levensavontuur vervullen*. Nog een andere uitdrukking gebruikt wanneer iemand een lange tijd gewoond heeft, is *tenju o mattou* 天寿を全う dat vertaald kan worden als *voldoen aan de natuurlijke levensduur*. Als we een kijkje naar de betekenis van tekens voor *tenju* nemen, zien we een woord *hemel* gevolgd door een woord *levensduur, natuurlijke leven*. Samengesteld wordt dit aanduiden van een leeftijd waarop men geacht wordt naar de hemel te gaan, dat is in traditionele Japanse volkskunde aangegeven voor 250 jaren.

VI. PLICHT EN BOETEN

De lijst omvat sommige louter Nederlandstalige uitdrukkingen die het idee van de vervulling van de aardse plicht weergeven. Een zinsdeel *hij heeft zijn laatste belastingaangifte ingevuld* suggereert dat iemand nu al vrij is van wereldse verbintenissen. Daarentegen doet de uitdrukking *zijn levensopdracht beëindigen* vermoeden dat het leven staat voor de verplichting en iemand is nu eraan voldaan. De frase *uit zijn werkzaamheden weggerukt* stelt net zo voor dat het leven wordt gezien als bezigheid, dienst.

Over de herkomst van de uitdrukking *het loodje leggen* bestaan er veel theorieën. De waarschijnlijk meest gangbare verklaring wijst erop dat onder *het loodje* is oorspronkelijk de loden plaatjes te verstaan die eertijds als kwitantie bewezen dat men voor iets betaald heeft, bijvoorbeeld voor een plaats in de schouwburg.¹³ Mogelijk is dit nog verbonden met de uitdrukking *het gelag betalen* die figuurlijk ook moeten boeten betekent. Stoett vermeldt dat dit spreekwoord in de variant *het loodje gelegd hebben* oorspronkelijk in de betekenis van schade moeten lijden, aan het kortste eind trekken wordt gebruikt. Pas later kreeg de spreekwoord nog de negatieve connotatie van doodgaan. Een andere theorie geeft een toelichting gebaseerd op het systeem van vroeger tijden wanneer de arme en zieke mensen zo'n loodje vanuit de stadsbestuur ontvingen om een behandeling in het ziekenhuis te kunnen krijgen. Aangezien destijds hoge waarschijnlijkheid dat de zieke snel zou overlijden nadat hij zich met dit loodje gemeld had, verschoof de betekenis snel naar sterven.¹⁴

Wij moeten ook de uitdrukking *de tol aan de natuur betalen* niet vergeten. Dit heeft misschien een betrekking op een Latijnse zinswending die luidt als volgt: *naturae debitum reddere*. Ook in de zin van de rechten van de natuur laten gelden, zijn menselijke natuur laten blijken. Het spreekwoord verschijnt in een aantal andere talen: Frans – *payer son tribut à la nature*, Duits – *die Schuld der Natur bezahlen*, Engels – *to pay the debt of nature* (Stoett, 1923-1925:360).

¹³ <http://www.isgeschiedenis.nl/historische-uitdrukkingen/achtergrond-van-het-loodje-leggen/>

¹⁴ <https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/het-loodje-leggen>

VII. EEUWIGHEID

Heel vaak wordt de opvatting van eeuwigheid in verband gebracht met eufemismen voor sterven. Als voorbeelden dienen de zegswijzen zoals *de eeuwige rust ingaan, de eeuwige rust vinden, eeuwige rust genieten*, of naamwoordelijk *de eeuwige slaap*, en de Japanse uitdrukking *yasurakani eimin suru* 安らかに永眠する, *rustig in de eeuwige slaap doen vallen*. Het onderwerp van slapen zal nog hieronder vermeld worden.

De ziel van de gestorvene kan ook *naar de eeuwige jachtvelden* (of *jachtgronden*) *vertrokken zijn*. Het idee is ontleend aan het indianengelooft dat na dood de ziel op plaats komt waar zij onbeperkt zal kunnen jagen. Het eufemisme is sinds de 19e eeuw bekend geworden door de romans van James Fenimore Cooper en Karl May. Het komt ook in een reeks van verschillende andere talen voor: Duits – *die ewigen Jagdgründe*, Engels – *happy hunting-grounds*, Frans – *les prairies éternelles*. Tegenwoordig is dit vooral schertsend gebruikt. In de slangtaal van ambulancepersoneel noemt men een overledene *een klant voor de eeuwige jachtvelden* (Stoett, 1998:117).

Het eufemisme *het tijdelijke voor het eeuwige verwisselen* verwijst naar de christelijke opvatting van hemelse eeuwigheid in het hiernamaals. Het aardse leven is ertegenover gezien als iets vergankelijk, tijdelijk, van beperkte lengte. In het Duits komt het als ‘*das Zeitliche segnen*’ voor.

VIII. GETALLEN

Een afzonderlijke categorie wordt gevormd door een paar Japanse uitdrukkingen, die iets met getallen te maken hebben. Namelijk rangschikken deze de pas gestorven mens in de denkbeeldige lijst van de voorouders van de familie. Dit verwijst waarschijnlijk naar zogenoemde *ihai* 位牌 gedenksteen, die bij de begrafenis in Japan een belangrijke rol speelt. Na de lijkplechtigheden wordt één van de belangrijkste rouwenden, een plaatselijke kalligraaf of een kunstenaar gevraagd om hierop de postume boeddhistische naam van de overledene (*kaimyō* 戒名) in te schrijven. De *ihai* tabel wordt in het boeddhistische huisaltaar opgeslagen.¹⁵ De desbetreffende eufemistische uitdrukking ***shisha no retsu ni kuwawaru*** 死者の列に加わる betekent *aan de lijn van overleden mensen toegevoegd worden*, dan uitdrukking ***naki ni kazu ni hairu*** 亡き数に入る, die letterlijk bedoelt dat *iemand in het nummer van de overledene opgenomen is*, en daarnaast is het eveneens gelijk ontstond ***kiseki ni iru*** 鬼籍に入る, die betekent *in de lijst van de doden opnemen of zich bij de meerderheid aansluiten*.

¹⁵ Bachelorscriptie van Tomáš Pelikán: *Fenomén smrti v rituální tradici Japonska / The phenomenon of death in the ritual tradition of Japan*, Katedra asijských studií / Department of Asian Studies, 2011, p. 33

IX. FYSIOLOGISCHE GEVOLGEN VAN DE DOOD

Deze categorie behelst eufemismen (a) die de dood als het verlies van vitale functies beschouwen (bijv. *myaku ga agaru* 脈が上がる, *de pols mislukt*), (b) die de overledene op basis van de symptomen proberen te beschrijven (bijv. *nikutai ga horobiru* 肉体が減びる, *het lichaam gaat onder*, *kodō ga tomaru* 鼓動が止まる, *de hartklopping is verstoep*), (c) of die enige omschrijving van de toestand van de overledene gebruiken (bijv. *tsumetaku naru* 冷たくなる, *koud geworden*), (d) of die een ander gevolg toegeeft (bijv. *hij zal het niet navertellen*). De rest van dit stuk is onderverdeeld in meerdere subcategorieën.

SLAAP

Tot de volgende groep worden de eufemismen gerekend, waarin het sterven wordt gedacht of voorgesteld als het rusten¹⁶ of het slapen. Deze worden geassocieerd met kalme, bedaardheid, en bevrijding van de dagelijkse sleur. Figuurlijk kunnen woorden zoals *inslapen*, *ontslapen*, *gaan slapen* (De Coster, 2001, p. 366) of Japanse *nemuru* 眠る, *in de slaapstand komen*, toegepast worden op de betekenis van doodgaan. De christelijke gelovigen kunnen de uitdrukking met woorden *in God*, *in de Heer*, *in Jezus (ontslapen)* gebruiken. Deze uitdrukkingen zijn vooral op grafzerken geliefd (De Coster, 1998, p.200). *De eeuwige rust ingaan* is een andere zegswijze dat gekoppeld is aan *eimin suru* 永眠する. *Yasuraka ni nemuru* 安らかに眠る betekent gewoon *rustig slapen*. *Rinjū no toko* 臨終の床 is letterlijk *een sterfbed*, maar kan overdrachtelijk ook iemands dood aangeven. Het Japans kent nog een spreekwoord *shino toko o mukaeru* 死の床を迎える, *het sterfbed beleven*. Een opvatting van het op het bed liggend lijk kan eufemistisch geformuleerd worden als *met zijn tien tenen omhoogliggen*.

ZICHT

Gesloten ogen zijn teken van de slaap en daarom hebben ze ook een connotatie met sterven. Vandaar de uitdrukkingen *de ogen sluiten* en de Japanse variant daarvan *me o tojiru* 目を閉じる. In het Nederlands bestaat er nog een spreekwoord *de binnenkant van zijn ogen bekijken*.

¹⁶ Op de grafstenen verschijnt vaak het eufemistische insigne ‘moge hij/zij rusten in vrede’ of ‘Rust in Vrede’, vergelijkbaar met het Latijnse ‘requiescat in pace’.

ADEMHALING

Ademen staat uiteraard in nauwe samenhang met het leven. Wie niet ademt, leeft gewoon niet meer. Geen wonder dat er wereldwijd veel eufemismen met deze beeldspraak bestaan. *De laatste adem uitblazen* staat gelijk met *iki o hikitoru* 息を引き取る. Net zo klinken nog de uitdrukkingen *kokyū ga tomaru* 呼吸が止まる wat betekent *de ademhaling stoppen*, *iki ga taeru* 息が絶える, *de ademhaling staken*, en zijn geverbaliseerde vorm *zessoku suru* 絶息する. Analooft valt hiermee bestaat nog de uitdrukking *de doodssnik geven* ofwel *de laatste snik geven*; Frans – *soupir le dernier souffle*, Engels – *to breathe one's last* (De Coster, 2001:238).

X. DE ROOKGEWOONTEN

Naar aanleiding van het vorige onderwerp komen er nog een paar eufemismen voor die ervan uitgaan dat de overledene een roker was. De herkomst van de uitdrukking *de pijp aan Maarten geven* is helaas onbekend, verschillende woordenboeken geven uiteenlopende verklaringen aan, die slechts gissingen zijn. Verschuieren (1996) oppert dat Maarten verwijst naar de kalendermaand maart tezamen met het feit dat er in deze maand veel oude mensen zouden sterven. Maarten van Nierop (1962) bouwt op dit idee voort met een ander feit, namelijk dat maart vroeger de vastemaand was, toen men niet mocht roken. Marc de Coster (1989) vermeldt als aanvulling dat deze uitdrukking in de jaren zestig van de 20^e eeuw door wilercommentator Barend Barendse werd gepopulariseerd.¹⁷ Niettemin speculeert Jan Stroop (2005) over een mogelijke verklaring dat de pijp oorspronkelijk een pij was en het moet zeker over Maarten Luther gaan, die zijn Augustijner monnikspij aan de wilgen gehangen heeft. Dit zou het teken van de afzwering van zijn katholieke geloof zijn.¹⁸ Waarschijnlijk verschoof de betekenis vervolgens naar ermee ophouden, het opgeven, sterven. *De pijp uitgaan* is overeenkomstig met de Franse ‘*casser sa pipe*’. In Vlaanderen is de zegswijze *hij heeft zijn pijp uitgeklopt* ook wel bekend (De Coster, 1998:325). Een vergelijkbaar geformuleerd eufemisme *zijn laatste pijp roken* betekent dat iemand op het punt staat te sterven.

¹⁷ <https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/de-pijp-aan-maarten-geven>

¹⁸ <http://www.janstroop.nl/oudesite/artikelen/DepijpaanMaarten.shtml>

XI. NATURALISTISCH MOTIEF

De dood houdt onvermijdelijk een verband met de natuur. De mens is net als elk ander dier of levend wezen voorbestemd tot biologische afbraak. De achterliggende beweegreden ervan is het bewustzijn van het ontbindbare fysieke lichaam. Eufemismen zoals *onder de groene zoden liggen*, *onder de aarde liggen* (Van Eeden, 1997:98) of *tsuchi ni kaeru* 土に帰る, *naar de bodem terugkeren*, beschrijven de omzetting van het levende organismen naar de anorganische staat. Voorts vinden we aanverwante uitdrukkingen *ter aarde gaan* en *ter aarde bestellen* in de zin van begraven. Waarschijnlijk omdat 99,94% van de overleden Japanners worden gecremeerd,¹⁹ bestaat hier ook de uitdrukking *hai ni naru* 灰になる, letterlijk *in as omzetten*, die de bekende Bijbelse uitspraak ‘*Stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeren*’ lijkt te weerspiegelen.²⁰ Nog één uitdrukking die aan de Bijbel is ontleend is *de weg van alle vlees gaan*. In de literatuur komt het in de 17e eeuw bij Huygens voor (Stoett, 1923-1925:492).

Daarentegen zal het in de grond begraven lijk *wormenvoer worden*, met andere woorden *hij ligt de maaien te voeren*. Op basis van dit denkbeeld onstond ook een al verouderd informeel eufemisme *een zandfabriek begonnen zijn*, aldus Harrebomée, of alternatief *hij doet (heeft) een zandwinkeltje* (De Coster, 1998:458). In het Japans komt er nog een uitdrukking *kuchi hateru* 朽ち果てる, *verrotten*, voor. Begraven zijn kan ook door een Bargoense eufemisme *een tuin op zijn buik hebben* uitgedrukt worden. Vlaamse varianten ervan zijn *gras op zijn buik hebben* en *er groeit gras op zijn buik*. Deze hebben hoogstwaarschijnlijk een verband met een bekende Vlaamse liedje ‘*En als we dood zijn, dan groeit er gras op onzen buik...*’ en het Vlaamse woord *strooweide*, die betekent een plaats naast het kerkhof waar as van overledenen uitgestrooid wordt.²¹ Een tuin wordt gewoonlijk geassocieerd met bloemen, daarom de uitdrukkingen *de madeliefjes omhoog duwen* en *de margrietjes van onderen (gaan) bekijken*.

In *Man'yōshū*, de oudste verzameling Japanse poëzie samengesteld na 759 n.Chr., wordt als een eufemisme voor dood *iwa-gakuru* 岩隠る vermeld wat letterlijk *achter de steen verbergen* betekent. Een graf wordt hier uitgedrukt als *iwaki* 岩城, *een steenkasteel* (Metevelis, 2009:14). De onderstaande Japanse uitdrukkingen maken nog gebruik van gemeenschappelijke natuurlijke verschijnselen. Bijvoorbeeld *kusaba no kage* 草葉の陰 betekent schaduw van de grassprietjes en verwijst naar het hiernamaals. Dit zegswijze maakt ook een deel van eufemismen voor doodgaan, namelijk in bewoordingen als volgt luiden: *kusaba no kage ni kakureru* 草葉の陰に隠れる, *zich verstoppen in schaduw van het gras*, of *kusaba no kage kara mimamoru* 草葉の陰から見守る, *uitkijken daarvanuit*.

¹⁹ Volgens De internationale crematie statistieken 2010, bron Pharos http://www.efs.eu/cms/fileadmin/members_only/documents/International_cremation_statistics_2010__source_Pharos_-_7_pages_.pdf

²⁰ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/stof2>

²¹ <http://www.vlaamswoordenboek.be/definities/term/strooiweide>

Nog een ander metaforisch eufemisme is *tsuyu to kieru* 露と消える, die letterlijk *gegaan als dauw* betekent. Omdat de ochtenddauw een zich snel verstrooiend element is dat kort na zonsopgang verdwijnt, wordt het door de Japanners gezien als een symbool van de vergankelijkheid van het leven.²² Dikwijls wordt het beeld ook in de Japanse dichtkunst en de boeddhistische literatuur gebruikt. De volgende verzen zijn een werk van Banzan Tsumasa, haiku dichter (Hoffmann, 1986:143):

Mame de iyo	まめで居よ	Vaarwel,
mi wa narawashi no	身はならはしの	ik passeer als alle dingen doen,
kusa no tsuyu	草の露	de dauw op het gras.

Licht of vuur hebben tevens connotatie met het leven. Om die reden bestaat in het Japans de uitdrukking *inochi (no rōsoku) no hi ga kieru* 命(の蠟燭)の火が消える, wat letterlijk betekent *de levensvlam (van de kaars) verdwijnt*. Wanneer zulk licht dooft, hunkert men ernaar dat het niet volledig verdwenen is, maar alleen veranderd in een nieuwe vorm. Dit zou de opkomst van het eufemisme *ohoshi sama ni naru* お星さまになる, *een ster geworden*, kunnen verklaren. Dit spraakbeeld is gebruikelijk in kindertaal, vergelijkbaar met het stijgen naar de hemel als een engel (wat verder verschijnt in de volgende categorie). In de Vlaamse film *The Broken Circle Breakdown* (geregisseerd door Felix Van Groeningen in 2012) spreekt het meisje over een gestorven vogeltje: *'De vogelke wordt nu een sterreke.'* (37:19).

²² <http://performance.millikin.edu/haiku/writerprofiles/SilvermanOnDeathHaiku.html>

XII. GEESTELIJKE EN GODSDIENSTIGE OPVATTINGEN

Volgens de oorspronkelijke mythen van het Japanse volk Yamato werden de geesten van de doden verondersteld te wonen in bergen of over de zee in het verre land *Tokoyo* 常世 of in het sombere land *Yomi* 黄泉 (Stone, Walter, 2008, p.5). Het hoofddoel van het boeddhisme is de hoogste staat – verlichting of *nirvana* – te bereiken, in de zin van het opgaan van het individu in het absolute (Miltner, 2002:145). Wat betreft het christendom wordt aangenomen dat Jesus ten hemel is opgestegen waar de God woont en de wens van iedere eerlijke christen is natuurlijk hun Zaligmaker en Schepper te ontmoeten. Als de tegenpool ervan worden het dodenrijk en de hel beschouwd.

Omdat dit onderwerp behoorlijk ingewikkeld is, wordt dit hoofdstuk in kleinere categorieën opgedeeld die samen een overzicht vormen van eufemismen gerelateerd aan religie of spiritualiteit.

DE GEEST

Eufemismen uit deze categorie hangen samen met Plato's begrip van *sōma-sēma*, dat vier eeuwen later een enorme invloed op het begin van de christelijke geloofsleer heeft gehad. Plato beschreef dat ons lichaam (*sōma*) een graf is voor onze ziel (*sēma*), die het levensbeginsel is. De ziel of geest wordt beschouwd als datgene dat in de mens denkt of zich voorstellingen vormt. Als het fysieke lichaam sterft, wordt de ziel als idee bevrijd. De eufemisme *ter ziele zijn* stelt voor dat iemand lichamelijk niet meer bestaat. Op gelijke manier duidt *ter ziele gaan* of *varen* aan dat iemands ziel is gegaan naar de plaats, waar de zielen van de overige gestorvenen zich bevinden (Stoett, 1923-1925:535). *De levensgeesten waren geweken* en *de geest geven* wijzen eveneens erop dat de ziel is weggegaan. De laatstgenoemde uitdrukking is vergelijkbaar met het Latijnse *spiritum reddere*. De Shintoïstische uitdrukking *kiyū suru* 帰幽する duidt aan dat de geest is gegaan *naar het dodenrijk* – *kakuriyo* 幽世, alternatief geschreven als volgt 隠り世.

HET OPSTIJGEN NAAR DE HEMEL

De christenen geloven in de eeuwige zaligheid van hun hemelse God en verlangen ernaar hun God te bereiken. De eufemistische uitdrukkingen beschrijven daarom logischerwijs dat de overledenen *bij onze Heer zijn, naar onze lieve Heer zijn gegaan, terugkeren naar zijn schepper, onze lieve Heer heeft hem gehaald* (De Coster, 2001:304, 390) of simpelweg *naar God gegaan*. De hemel als verblijfplaats van de God is dan ook zeer kenmerkend voor talrijke eufemismen: *tot in den Hemel stijgen, naar de hemel gaan, ter hemel varen, gaan hemelen, op/aan de hemelpoort kloppen*. Een aantal van hen is reeds in de late 16de eeuw opgetekend (De Coster, 1998:174).

In het Japans zijn er veel gelijkwaardige uitdrukkingen, die alléén door Japanse christenen wordt gebruikt. *Kami ni mesareru* 神に召される betekent *tot de God* en *ten ni mesareru* 天に召される *naar de Hemel ontboden zijn*. Het laatste komt ook in vorm van *shōten suru* 召天する voor. Nauw verwant zijn de eufemismen *kiten suru* 帰天する, samengesteld uit de tekens met de betekenissen aankomst of thuiskomst en hemel, en *shōten suru* 衝天する wat *de Hemelvaart uitvoeren* aanduidt. Een andere veel voorkomende uitdrukking is *ten ni noboru* 天に昇る of zijn volledig geverbaliseerde vorm *shōten suru* 昇天する, beide hebben betekenis van *ten hemel stijgen*.

De hemel is eveneens door engelen bewoond en om die reden zijn zij ook van toepassing als eufemismen. Een engel is beminlijk symbool – hoofdzakelijk in gebruik bij spreken met kinderen – en komt in het Japans als *tenshi ni naru* 天使になる, *een engel worden*, voor. Waarschijnlijk omdat de engelen dikwijls met een harp worden afgeschilderd, bestaat er in het Nederlands een eufemisme *harp spelen*.

HET AFDALEN IN DE HADES

Overwegende dat de onderwereld of wat we hier Hades noemen voor christenen een ongunstige bestemming vertegenwoordigt, klinken de uitdrukkingen *naar de hel gaan* of *naar de maan gaan* veeleer dysfemistisch.

Aan de andere kant speelt de onderwereld een belangrijke rol in de Japanse waarneming van het verdere leven. Er wordt aangenomen dat de doden zeven dagen nodig hebben om bij de Sanzu rivier aan te komen die deze wereld scheidt van de andere wereld. Dan steken ze de rivier over om *higan* te bereiken, waar ze het oordeel zullen afwachten. Het geloof is in de hedendaagse begrafeniscermonies behouden als er zes munten in de kist met de dode worden geplaatst, die nodig zijn om veilig naar het hiernamaals aan te komen. Dit blijkt uit het taalgebruik met eufemismen zoals: *meido ni iku* 冥土に行く, *naar Hades gaan*, *meifu ni hairu* 冥府に入る, *het dodenrijk betreden*, *meido e tabidatsu* 冥土へ旅立つ, *afreizen naar Hades*, of *Sanzu no kawa o wataru* 三途の川を渡る, *de Sanzu rivier oversteken*.²³ De reeds genoemde *Yomi*, de wereld van de duisternis, doet zich ook voor in de uitdrukking *Yomi ni omomuku* 黄泉に赴く met de betekenis van *naar de hel gaan*.

HOTOKE (仏)

Deze Sino-Japanse uitdrukking betekent een Boeddha, een volledig op zichzelf gericht verlicht wezen. Het begrip wordt gebruikt voor alle voorouderlijke geesten die na een bepaalde periode van

²³ In Japan wordt elke zomer een driedaags feest, *O-bon* お盆, gehouden om de geesten van dode voorouders te eren. Meestal laten degenen die vieren op de laatste avond van dit feest papieren lantaarns zweven op de rivier. Deze gewoonte genoemd *tōrō nagashi* 灯籠流し is gebaseerd op de overtuiging dat dit de geesten van doden naar de andere wereld leidt, net zoals door de mythologische Sanzu rivier.

tijd en de juiste rituelen automatisch een soort van eerbiedig Boeddha zou worden. *Hotoke (san) ni naru* 仏(さん)になる is een beleefde eufemisme voor gestorven, die evenzo als *odabutsu suru* お陀仏する en *jōbutsu suru* 成仏する vertaald kan worden als *uitgroeien tot Boeddha* of eventueel *invoeren zich in nirvana*. Het is interessant dat alle uitdrukkingen hetzelfde teken 仏 omvatten.

Er wordt aangenomen dat indien de juiste ‘uitgroeit tot Boeddha’ ritueel niet uitgevoerd is, de geest een *onryo* 怨霊, wraakzuchtig spook, kan worden. Dit is een unieke Japanse traditie, die vrijwel zeker afkomstig is van een parallelle Shintoïstische gewoonte om iemands overleden voorouders als *kami* 神 (godheden) te beschouwen. Ondanks de gelijke terminologie, erkennen Japanse boeddhisten nog steeds een verschil tussen *hotoke* 仏 en een echte Boeddha *butsu* 仏 (McClelland, 2010, p.113).

RELIGIEUZE OPVATTINGEN OVER HET HIERNAMAALS

Door Europeanen wordt het leven na de dood beschouwd als een bijeenkomst van het gehele voorgeslacht. Die overtuiging vindt zijn oorsprong in de Bijbelse verhaal over Abraham. In een gesprek met God is zijn toekomst aan hem voorspeld en het doodgaan wordt hier omschreven als in vrede met de voorouders verenigd te worden. Uit deze passages²⁴ in de Bijbel is de eufemisme *tot de vaderen verzameld worden* voortgekomen. Stoett vermeld nog andere varianten *naar de oudvaderen gereisd (gegaan) zijn, bij de oudvaders zijn, ad patres zijn, teruggekeerd naar het Vaderhuis* (De Coster, 2001:407). Dezelfde uitdrukking komt ook in andere Europese landen vaak voor: Frans – *être allé ad patres*, Duits – *zu seinen Vätern versammelt werden*, Engels – *to be gathered to one's fathers* (Stoett, 1923-1925:383).

Daarentegen wordt er in Japan, ondanks talrijke begrafenis- en herdenkingsceremoniën, paradoxaal genoeg niet geloofd in de visie van gezinshereniging in het verdere leven. Dat kwam doordat het boeddhisme een ideologie heeft van wedergeboorte in een nieuw gezin met nieuwe relaties. Gedenkstenen *ihai* worden doorgaans in het familiealtaar ondergebracht tot de drieëndertigste jaar herdenkingsdag, op welk punt het wordt gedacht dat de overledene zijn of haar individualiteit heeft verloren en is nu samengevoegd met het heelal. Daarna wordt het *ihai* tablet ofwel verbrand of aan de familietempel toevertrouwd (Stone et Walter, 2008:299).

²⁴ ‘Maar gij zult in vrede tot uw vaderen gaan; gij zult in hoge ouderdom begraven worden.’ (Gen. 15:15); ‘Verzameld tot hun volken’ of in een andere vertaling ‘tot zijn voorgeslacht vergaderd’ (Gen. 49:33)

BEGRAFENIS

Tot slot van dit hoofdstuk bieden we nog een aantal noemenswaardige uitdrukkingen die op teraardebestelling²⁵ betrekking hebben. Eén daarvan is een schertsende benaming voor een doods-kist – *huis van vier of zes planken*. Het doodgaan kan zelfs op soortgelijke wijze beschrijvend zijn als *tussen zes planken gaan*. Een Japanse eufemisme *kan'oke ni hairu* 棺桶に入る maakt ook gebruik van het woord kist, de zegswijze wordt dan vertaald als *de kist binnenkomen*. Een andere uitdrukking die hetzelfde denkbeeld benut is *een houten jas aantrekken*. Het woord jas kan door *pyjama*, *overall* of *paletot* vervangen worden. *Paletot* komt uit het Frans en duidt een soort overjas aan (De Coster, 2001:196). In marinetaal wordt er *de houten jekker* gebruikt (De Coster, 1998:185). Een eufemisme *de kraaienmars blazen* verwijst naar de begrafenis-mars van de doods-kistdragers – de kraaien (Van Eeden, 1997:97).

²⁵ 'Uitvaart' – het synonymische woord met begrafenis of teraardebestelling ontstond als vertaling van Latijnse uitdrukking 'exsequiae' die ooit ook een eufemisme was met letterlijk betekenis 'de stoet die volgt', aldus De Coster. Voorkomt in uitdrukkingen zoals uitvaar doen / houden.

XIII.MYTHEN EN LEGENDEN

Magere Hein is een populaire benaming voor de dood. De eigenschap mager wil toch niet zeggen dat hij een scharminkel is, maar het wijst erop dat hij als een levende geraamte wordt afgebeeld, dus als een personificatie van de dood. Daarom genoemd soms ook als de Dood²⁶ met een hoofdletter, sommige bronnen vermelden ook namen zoals *Heintjeman*, *oom Hein*, in Vlaanderen komt hij voor als *Pietje de Dood* (De Coster, 2001:184, 304). Niet te verwarren met *Heintje Pik*, *Heintje Peuzel* of *Manneken Pek* (in Zuid-Brabant), een volkse benaming voor de duivel. *Magere Hein* is vaak voorgesteld met een zeis en een zandloper in zijn handen. De zeis symboliseert de feit dat iedereen zal ooit sterven, net als hooi voor de zeis moet zwichten. De zandloper is dan een allegorische teken van de voortlopende tijd.²⁷ In de plaats hiervan is zelden ook een gedoofde fakkel gesteld. De Coster vermeldt nog dat hij soms pijl en boog, een lans of speer, een bijl, een weegschaal, een doodkist bij zich heeft, eventueel ook een kraai of een engel in zijn nabijheid (De Coster, 2001:253). Deze volks personage verschijnt zich in eufemistische uitdrukkingen zoals *magere Hein ontmoeten*, *bij oom Hein om een praatje*, *met oom Hein aan de kuier* of de *man met de zeis tegenkomen*.

Het dichtst vergelijkbaar met de Nederlandse volksgeloof van *Magere Hein* in Japan zijn de goden van dood, genoemd *shinigami* 死神, die in diverse vormen bestaan, maar deze zijn in hoofdzaak bij eufemistische beeldspraak afwezig.

²⁶ Eertijds was de Dood voorgesteld als een afgeleefde vrouw. Tegenwoordig vooral als een mensachtige schaduwbeeld gehuld in een donker gewaad.

²⁷ Al sinds het tijdperk van de Griekse goden bestaat er een figuur van een oude gevleugelde man, die een zandloper (of soms weegschaal) en een zeis of sikkel in zijn handen vasthoudt. Hij heet *Vadertje Tijd* en is vrij gelijkbaar met de Dood, omdat hij voor het keerpunt in het aardse leven van een mens staat.

XIV. ZEEVAART EN KOLONISATIE

Japan kent net als Nederland ook dankzij zijn geografische ligging een lange geschiedenis van het zeemanschap. De Nederlandse vloten lanceerden vanaf de 16^e eeuw de ontdekking van alle windstreken van de wereld en geleidelijk ook de volksplanting op sommige plaatsen. Het Japanse koloniaal imperium groeide vanaf 1895 tot het eind van de Tweede Wereldoorlog. Een interessante opmerking is dat, hoewel de twee landen nogal in dezelfde mate een sterke binding met de zee hebben en beide een voorgeschiedenis van de kolonisatie delen, uitsluitend de Nederlandse taal een bereik van eufemistische uitdrukkingen met dit motief heeft ontwikkeld.

Er bestaan enkele eufemismen die ogenschijnlijk naar een over boord geslagen matroos verwijzen, die uiteindelijk verdronken is. Stoett noemt een aantal voorbeelden: *naar de kabeljauw zijn, naar de kabeljauwkelder trekken, naar de dieperik gaan*. In de zee gevallen kan gemakkelijk een prooi voor de haaien zijn en vandaar onherroepelijk verloren, dus de eufemisme *naar de haaien gaan* of *zijn*. In Vlaanderen gebruiken ze een uitdrukking *naar de pieren gaan* (Stoett, 1923-1925:287). Een personificatie van de Dood²⁸ in Nederlands-Indonesië was *kapitein Jas*, die destijds de inlandse doodgraver was. De naam komt in een al verouderd uitdrukking *naar kapitein Jas gaan* voor (De Coster, 2001:224).

Stoett vermeldt nog een aantal eufemismen die gebruik maken van buitenlandse plekken waar een moordend klimaat heerst. *Naar de bar(re)biesjes gaan* ontstond uit verbastering van *Berbice*, een rivier in (voormalig Brits-)Guyana (De Coster, 1998:44). Op dit gebied hadden de Nederlanders in de 17de eeuw een gelijknamige plantagekolonie gevestigd. Vanwege de misoogsten op de onvruchtbare oevers en onberekenbare banden met de inheemse indianen heeft de plaats een negatieve connotatie gekregen. *Naar de mallebiezen gaan* of *naar de barbiesjes wensen* komt ook voor.²⁹ De uitdrukking is gelijkstaande met *naar de Mokerhei, naar de Kanaries, naar Iesjekeep* (heeft betrekking op de rivier de Essequibo in Guyana, Zuid-Amerika, een regio waar de Nederlanders hebben vanaf 1616 tot 1814 gekoloniseerd)³⁰, *naar Jaffa gaan, in Jaffa liggen* (een zeehaven van het Heilige Land), of een Antwerpse uitdrukking *naar Magalen zijn*.³¹

²⁸ Een andere personificatie van de Dood bekend in soldatentaal in Nederlands-Indonesië was Kille Kobus.

²⁹ <http://stemmenvanafrika.nl/als-je-taal-naar-de-barrebiesjes-gaat/>

³⁰ [https://en.wikipedia.org/wiki/Essequibo_\(colony\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Essequibo_(colony))

³¹ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/barbiesjes>

XV. HIËRARCHIE EN TOEPASSING VAN EERBIEDIGE TAAL

De mentaliteit van de Japanse volk is door het confucianisme beïnvloedt dat sterk de waarden van de Japanse samenleving heeft gevormd, wat betreft bijvoorbeeld hoffelijkheid of respect voor bejaarden of superieuren. De leer van de Chinese wijsgeer Confucius werd in Japan geïntroduceerd tijdens de Edo-periode (1603-1867), toen het de belangrijkste filosofie van de Tokugawa overheid en onderwijs is geworden. Het had een wijdverspreide invloed op de Japanse samenleving in die tijd en het vormt nog steeds tot nu toe aanzienlijk de ethische en politieke systemen.

Het eufemistische taalgebruik weerkaatst deze hoffelijkheid en heeft de neiging om verschillende uitdrukkingen te gebruiken bij het aanspreken van gerespecteerde mensen. Wanneer wij spreken over de dood van de keizer, dient men de hiervoor bestemde uitdrukking *hougyo suru* 崩御する te gebruiken. Dit eufemisme kan als *eerzame ondergang heeft zich voorgedaan* worden geïnterpreteerd. Een andere uitdrukking gebruikt uitsluitend ten aanzien van de dood van de keizer is *touka suru* (de schriftelijke vorm varieert 登仮 / 登遐 / 登霞する) die iets van *de verre hemel beklimmen* betekent. Bij de dood van een edelman gerelateerd aan een leden van de Koninklijke familie wordt de uitdrukking *shukkyo suru* 卒去する gebruikt. Wanneer een hogepriester sterft, wordt het ook beschouwd als meer beleefd om hiernaar te verwijzen met gebruik van verschillende ongebruikelijke uitdrukkingen die op nirvana en spirituele vrijheid betrekking hebben. De eufemismen *nyūmetsu suru* 入滅する en *nyūjaku suru* 入寂する kunnen vertaald worden als *de wereld van spirituele transcendentie invoeren*. Uitdrukking *senge* 遷化 duidt de *doorgang naar verschillende staat van bestaan* aan. Er bestaat nog een al archaïstische eufemistische uitdrukking *hakugyo kurouchū no hito to naru* 白玉楼中の人となる die werd gebruikt voor de dood van een geëerd man zoals een dichter, kunstenaar, enz. Artsen en verpleegkundigen spreken over gehospitaliseerde patiënten die net zijn overleden met woorden *hij/zij is teruggekeerd*, **-san wa okaeri ni narimashita** ~さんはお帰りになりました.

Het Japans wordt aanvullend samengesteld vanuit verschillende lagen van de taal. Volgens de mate van formaliteit van het gesprek en de positie van alle deelnemers aan de communicatie is het noodzakelijk de juiste taalhelpmiddelen uit te kiezen. Indien niet het specifieke vocabulaire dan zijn het de woordvormen die veranderen met behulp van voor- en achtervoegsels. De beleefde of respectvolle taal die een wezenlijk onderdeel van de Japanse taal is, heet *keigo* 敬語. Feitelijk is de laatstgenoemde uitdrukking die de verpleegkundigen gebruiken ook een voorbeeld van beleefde taal. De frase bestaat uit de honorifieke suffix *-san* die achter de naam van een patiënt komt, de honorifieke prefix *o-* die met het werkwoord *kaeru* 帰る zich terugkeren wordt verbonden, het partikel *ni*, en tenslotte een werkwoord 'werden'. Een eerbiedige manier hoe de dood van bijvoorbeeld een baas (of iemand van hoger rang) kan worden besproken, zal het werkwoord *nakunaru* 亡くなる die in de categorie I verschijnt, benutten. De frase zal hetzelfde proces van het toevoegen affixen ondergaan

en zou in **-san wa onakunari ni narimashita** ~さんはお亡くなりになりました of eventueel **-san wa onakunari ni nararemashita** ~さんはお亡くなりになりました³² resulteren.

Het is interessant dat dit soort van bepaalde reeks uitdrukkingen gereserveerd uitsluitend voor gebruik over een superieur of vereerde mensen in het Nederlands ontbreekt, zelfs als het om de koninklijke familie gaat. Het zou een gevolg kunnen zijn van de egalitaire aard van de Nederlandse mentaliteit. In de bijlage II staat er een samenvattend overzicht waarin wordt onderzocht wat voor soort uitdrukkingen hebben de media gebruikt toen Prins Friso is overleden. Het is duidelijk dat de pers gebruik maakt van veelvoorkomende uitdrukkingen als ‘overlijden’ en ‘begraven’.

³² Dit frase heeft het laatste werkwoord in het passief die het Japans tevens gebruikt als bij beleefde taal. In dit geval hebben we het over een cumulatief keigo.

CONCLUSIE

Deze scriptie behandelt taalhelpmiddelen die blijkbaar overal ter wereld verschijnen als een vorm van vermijding van taboes of onplezierige ongemak bezorgende onderwerpen, in andere woorden is er sprake van eufemismen. Specifieker nog hebben we de eufemismen met betrekking tot dood onder het vergrootglas genomen. Het is een vergelijkend onderzoek dat beoogt te bepalen in hoeverre ze gelijkgesteld kunnen worden en in welke specifieke punten.

Voor het hoofdstuk dat de lijst van Nederlandstalige en Japanse eufemismen omvat, hebben we tevens aandacht gegeven aan de culturele aspecten van beide landen en de mentaliteit van hun volken. Hofstedes dimensies konden ons helpen met vergelijkende doeleinden. Dankzij deze hebben we duidelijk de soms antipodische aard van de twee gemeenschappen geïllustreerd. De meest opvallende verschillen waren ten opzichte van de verhouding bij de groep, Nederlanders zijn aanzienlijk individualistische (met bewuste het nastreven van individueel geluk) en vrouwelijke samenleving en Japanners nogal collectivistische en mannelijke, prestatie gedreven cultuur.

De Nederlandse maatschappij is sterk door de calvinistische leer beïnvloed wat resulteert in nuchter en pragmatisch denken. Focus op handelsverkeer, geld en specifieke verplichtingen weerspiegelen eufemismen in categorie VI. Hierin verschijnen woorden zoals ‘belasting’, ‘opdracht’, ‘werkzaamheid’. Uniek voor de Nederlandse taal zijn tevens uitdrukkingen in X die gebruik maken van het thema roken waarvan de oorsprong echter niet nauwkeurig gedetecteerd kan worden. We kunnen niet beweren dat de ene cultuur zwaarder weegt dan de andere qua hoeveelheid en rijkdom van de mythologie, maar ons onderzoek ontdekte in XIII dat het Nederlands in vergelijking met het Japans erg veelvuldig gebruik heeft van mythologische wezens in eufemismen met betrekking tot dood. In het Japans is niettemin vaak de mythische Sanzu rivier (III, XII) genoemd. Een andere categorie waarin uitsluitend Nederlandse eufemistische uitdrukkingen voorkomen, is XIV die de geschiedenis van zeevaart en het verkennen van nieuwe hoeken van de wereld behandelt. Het lijkt erop dat, omdat Nederlanders veel langer dan de Japanners een koloniserende imperium waren, de matroos motieven en beelden over nieuw ontdekte landen in de eufemistische taal in het Nederlands zijn doorgedrongen. In feite is er zelfs geen uitdrukking van vergelijkbare aard in de Japanse taal.

Een andere opmerking bij de vergelijking is dat er veel eufemismen bestaan die ook in andere Europese talen verschijnen en dat er is sprake van een opvallende ontvangst van frasen uit Latijn, Frans, enz. De Japanse eufemismen blijken vrij geïsoleerd van andere talen en er is maar een aantal woorden (eufemismen) die hoogstwaarschijnlijk samen met het schrift uit China zijn ontleend.

Het Japans vertoont aan de andere kant zijn unieke kenmerk in categorie XV die een aantal uitdrukkingen bevat, gebruikt expliciet voor een bepaald persoon op basis van zijn of haar hogere sociale stand (bijv. iemand uit de Koninklijke familie, een hogepriester of een heel vereerde man). Deze tendens kan worden verklaard door het confucianisme dat tot op heden blijft in de Japanse

mentaliteit hangen en afwijkt van het Nederlandse egalitarisme. Categorie VIII omvat louter Japanse uitdrukkingen die de familiebetrekking beklemtonen en de overledenen in de denkbeeldige lijst van familieleden in het hiernamaals opnemen. Men zou kunnen concluderen dat de naturalistische motieven (XI) die de Japanse taal in zijn eufemistische taalgebruik benut, aanzienlijk metaforischer en poëtischer zijn dan de sobere of schertsende eufemismen in het Nederlands.

Eufemismen die samenhangen of althans soortgelijk voor de twee talen zijn kunnen we in categorieën I en II vinden. Deze benutten de beeldspraak van verdwijnen, uit zich verloren gaan, afvaart naar de andere wereld, of met de levenden scheiden. Vanzelfsprekend zijn eveneens de eufemismen in verband met fysiologische gevolgen van dood uit categorie IX in overeenstemming. In beide talen treedt er op iets van dat de lijk ademhaalt niet, schijnt te slapen, of doet zijn ogen dicht. Bovendien zijn eufemismen bij kindertaal uitermate vergelijkbaar. Het is zeer populair om in deze uitdrukkingen een positief motief als een ster (XI) of een engel (XII) te verwerken. Christelijke eufemistische uitdrukkingen (XII) doet zich in beide talen voor en ze maken vaak gebruik van dezelfde beeldspraak van het stijgen naar de hemel of de hemelse God. In termen van tijd is de levensduur op de aard (V) in beide culturen in hetzelfde perspectief gezien als afgebakend leven op geleende tijd. Anderzijds verwijzen de eufemismen betreffende het hiernamaals vaak naar onvergankelijkheid, de eeuwigheid (VII).

Onze aanname dat een bepaald vocabulaire of zelfs hele zinnen in de eufemismen in beide talen voorkomen is in zekere mate bevestigd. Bij de aanvang van deze studie stelden we dat het verschil tussen culturen onvermijdelijk tot uiting moet komen in het taalniveau en dus ook in onze onderwerp eufemismen.

RESUMÉ

Táto bakalárska práca sa zaoberá eufemizmami, teda jazykovými prostriedkami, ktoré nám pomáhajú podať nepríjemnú, bolestivú, či niekedy ťažko vyjadriteľnú skutočnosť pomocou prijateľnejších slov. Konkrétne bližšie skúma eufemizmy popisujúce smrť a to v rámci dvoch jazykoch: holandštiny a japončiny. Dôvod pre výber týchto dvoch jazykov je ich geografická vzdialenosť a aj predpokladaná odlišnosť týchto dvoch národov, čo sa týka ich spôsobu zmýšľania a teda snád' aj používania jazyka.

V úvode práce sú zadefinované základné pojmy a napríklad na základe Hofstedeho modelu kultúrnych dimenzií ilustruje, v ktorých aspektoch sú si tieto dve kultúry odlišné. Jej cieľom je odhaliť do akej miery sú si tieto dva jazyky (a teda aj kultúry) podobné a ktoré jazykové prostriedky, či situácie pre ich použitie sú pre daný jazyk špecifické a snaží sa tiež vysvetliť prečo. Zároveň chce objasniť pôvod niektorých vybraných fráz. Jadro práce je rozdelené do jednotlivých kapitol vzťahujúcich sa k motívu, ktoré sa vyskytujú v eufemizmoch.

GEBRUIKTE BRONNEN

Gedrukte bronnen

- AKIYAMA, Nobuo. a Carol. AKIYAMA. *2001 Japanese and English idioms: 2001 Nihongo kan'yōku Eigo idiomu*. Hauppauge, N.Y.: Barron's Educational Series, c1996. ISBN 0812094336.
- COSTER, Marc de. *Woordenboek van eufemismen en politiek correct taalgebruik*. Amsterdam: Veen, c2001. ISBN 9020420445.
- COSTER, Marc de. *Woordenboek van populaire uitdrukkingen, clichés, kreten en slogans*. 2., gewijzigde ed. Den Haag: Sdu, 2002. ISBN 9012092663.
- EEDEN, Ed van. *Groot spreekwoordenboek: Herkomst, betekenis en gebruik van alle bekende spreekwoorden*. Aartselaar: Zuidnederlandse Uitgeverij, 1997. ISBN 9789024363575.
- HOFFMANN, Yoel. *Japanese death poems: Jisei*. Singapore: Tuttle, c1986. ISBN 978-0-8048-3179-6.
- KAMEI, Takashi. *Nihongo no sugata to kokoro*. Tōkyō: Yoshikawa Kōbunkan, 1985. ISBN 4642085114.
- METEVELIS, Peter. *Japanese Mythology and the Primeval World: A Comparative Symbolic Approach*. iUniverse, 2009. ISBN 978-0595497119.
- PELIKÁN, Tomáš. *Fenomén smrti v rituální tradici Japonska / The phenomenon of death in the ritual tradition of Japan*. Katedra asijských studií / Department of Asian Studies, 2011.
- PRĘDOTA, Stanisław. *Phraseologismen als Euphemismen im Niederländischen und Polnischen / Phraseologisms as Euphemisms in Dutch and Polish*. de Universiteit van Wrocław, Academic Journal of Modern Philology, 2013. ISSN 2299-7164 Vol. 2, p. 109–118
- PRONNIKOV, Vladimir Aleksejevič. *Japonci, jak je neznáme*. Praha: Lidové nakladatelství, 1989. Klub přátel sovětské literatury. ISBN 8070220406.
- STOETT, Frederik August. *Nederlandsche spreekwoorden: spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden*. 4. druk. Zutphen: W.J. Thieme & cie., 1923-25. Beschikbare [02/08/2016] op: http://www.dbnl.org/tekst/stoe002nede01_01/
- STONE, Jacqueline Ilyse et Mariko Namba WALTER (eds.). *Death and the afterlife in Japanese Buddhism*. Honolulu: University of Hawaii, c2008. ISBN 978-0-8248-3204-9.

Woordenboeken

Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal

het Woordenboek der Nederlandsche Taal

Internetbronnen

SILVERMAN, Nicole. *Recurring Themes in Japanese Death Haiku*. Millikin University, 2005.

[gebruikt op 20-12-2015]

<http://performance.millikin.edu/haiku/writerprofiles/SilvermanOnDeathHaiku.html>

Yojijukugo Dētabanku [gebruikt op 01-04-2016]

<http://sanabo.com/words/archives/2002/09/po>

Stemmen van Afrika [gebruikt op 12-06-2016]

<http://stemmenvanafrika.nl/als-je-taal-naar-de-barbiebiesjes-gaat>

United Nations Statistics Division [gebruikt op 27-06-2016]

<http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/DYB2013/Table03.pdf>

European Federation of Funeral Services (EFFS) [gebruikt op 03-05-2016]

http://www.effs.eu/cms/fileadmin/members_only/documents/International_cremation_statistics_2010_source_Pharos_-_7_pages_.pdf

Etymologie Bank

<http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/barbiesjes> [gebruikt op 12-06-2016]

<http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/stof2> [gebruikt op 26-05-2016]

<http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/zeep> [gebruikt op 14-05-2016]

ISGeschiedenis [beide links gebruikt op 14-05-2016]

<http://www.isgeschiedenis.nl/historische-uitdrukkingen/achtergrond-van-het-loodje-leggen/>

<http://www.isgeschiedenis.nl/historische-uitdrukkingen/oorsprong-van-om-zeep-helpen/>

STROOP, Jan. Over het Nederlands / De pijp aan Maarten geven [gebruikt op 07-04-2016]

<http://www.janstroop.nl/oudesite/artikelen/DepijpaanMaarten.shtml>

Japan Zone [gebruikt op 11-07-2016]

<http://www.japan-zone.com/omnibus/superstition.shtml>

Etymologische woordenboek voor kanji, Kanji Networks [gebruikt op 16-11-2015]

http://www.kanjinetworks.com/eng/kanji-dictionary/online-kanji-etymology-dictionary.cfm?kanji_id=%20MANG01

Het Vlaams woordenboek [gebruikt op 23-06-2016]

<http://www.vlaamswoordenboek.be/definities/term/strooiweide>

Wikipedia [gebruikt op 12-06-2016]

[https://en.wikipedia.org/wiki/Essequibo_\(colony\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Essequibo_(colony))

HOFSTEDE, Geert. [gebruikt op 29-03-2016]

<https://geert-hofstede.com>

Onze Taal

<https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/de-pijp-aan-maarten-geven> [gebruikt op 08-04-2016]

<https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/het-loodje-leggen-st-882.html> [gebruikt op 14-05-2016]

<https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/om-zeep-brengen> [gebruikt op 14-05-2016]

Central Intelligence Agency, The World Factbook [gebruikt op 27-01-2016]

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

Weblio Jisho

<http://www.weblio.jp/>

Online Engels-Japans woordenboek

<http://jisho.org/>

ANOTÁCIA

Meno a priezvisko autora: Šimon Šťastný

Názov katedry: Katedra nederlandistiky / Katedra asijských študií

Názov fakulty: Filozofická fakulta

Názov diplomovej práce (v češtine): Porovnání nizozemských a japonských eufemismů pro smrt v kulturně-sociálním kontextu

Názov v jazyku práce (v holandštine): Een vergelijking van Nederlandse en Japanse eufemismen voor dood in de culturele en sociale context

Vedúci diplomovej práce: Prof. Dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt.

Počet znakov: 71 315 (vrátane medzier)

Počet strán: 38

Kľúčové slová: eufemizmus, smrť, frazeologizmy, holandština, japončina

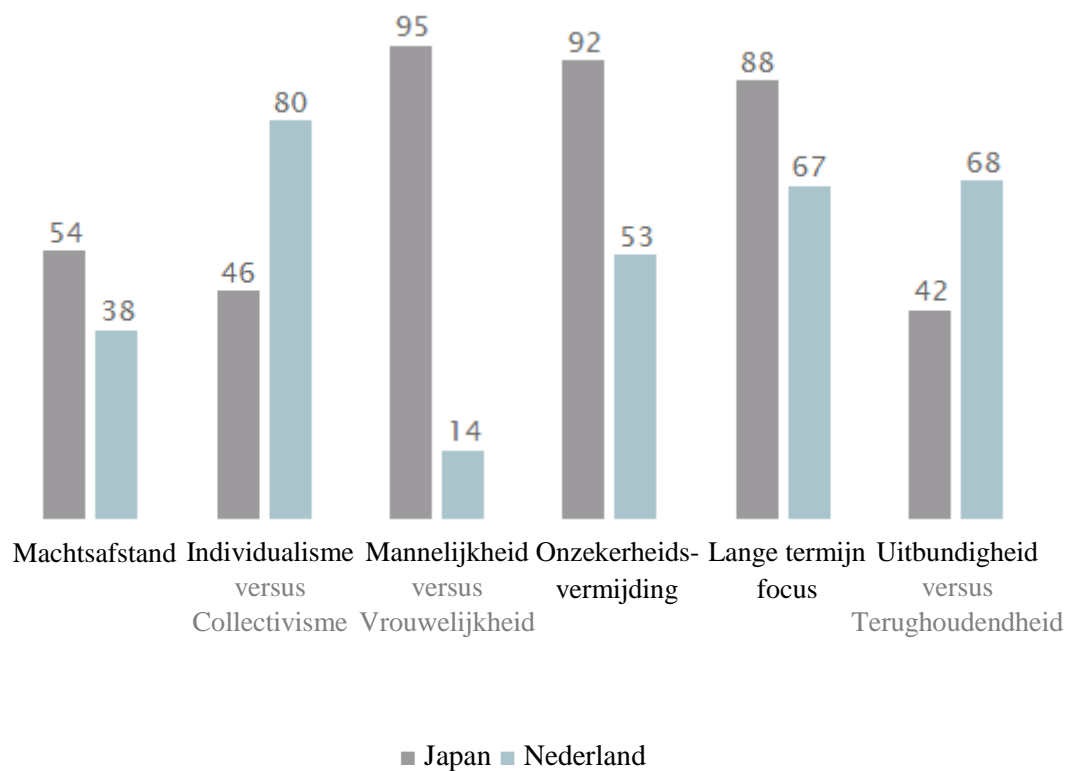
Každá kultúra má svoje vlastné spôsoby ako sa vysporiadať s tabuizovanými témami a každý jazyk má svoje vlastné prostriedky, ktorými dokáže istú nepríjemnú skutočnosť zaobaliť a podať v prijateľnejšej forme. Táto bakalárska práca sa venuje použitiu nepriamych zjemňujúcich výrazov, eufemizmov, vzťahujúcich sa k umieraniu v holandskom a japonskom jazyku a pokúša sa odhaliť etymológiu a kultúrno-sociálne aspekty, ktoré viedli k vzniku týchto pomenovaní. Jej cieľom je porovnávať spôsob výberu jazykových výrazových prostriedkov v týchto dvoch jazykoch, určiť spoločné či príbuzné eufemizmy a pokúsiť sa vysvetliť niektoré jedinečné výrazové prostriedky vyjadrujúce smrť so zreteľom na špecifiká tej-ktorej kultúry.

BIJLAGEN

BIJLAGE I.

Vergelijking van Japan en Nederland

Hofstede's 6-D Model

BIJLAGE II.

Naam van de pers	Gebruikt werkwoord	Bron
NRC	overlijden	http://www.nrc.nl/nieuws/2013/08/12/prins-friso-44-overleden
Volkscrant	overlijden	http://www.volkscrant.nl/binnenland/prins-friso-44-overleden~a3491128/
Telegraaf	overlijden	http://www.telegraaf.nl/binnenland/21803614/___Prins_Friso_overleden__.html
Nu	overlijden	http://www.nu.nl/binnenland/3548532/prins-friso-overleden.html
Groene	overlijden, wordt begraven	http://www.groene.nl/artikel/145339
Het Laatste Nieuws	overlijden	http://www.hln.be/hln/nl/960/Buitenland/article/detail/1685537/2013/08/12/Overlijden-Nederlandse-prins-Friso-kwam-onverwacht.dhtml